

II. PRACE DROBNE I MATERIAŁY

RENATA KAMIŃSKA (Warszawa)

Sprawowanie urzędów edyla plebejskiego i edyla kurulnego w republice i pryncypacie rzymskim*

I. Rzymska administracja publiczna знаła dwa urzędy edyla: plebejskiego i kurulnego. Pierwszy był *magistratus plebeii*, a drugi *patricii*. Rozróżnienie to wynika z powstałego w okresie archaicznym rozdziału urzędów na te, które mogli zajmować tylko plebejusze oraz takie, które były dostępne wyłącznie dla patrycjuszów. Najważniejsze urzędy państwowe, a co za tym stoi, rządy w republice, należały do urzędników patrycjuszowych, którzy, w odróżnieniu od urzędników plebejskich (*magistratus plebei*), byli *magistratus populi Romani*¹. Z czasem ta różnica nieco się zatarła. Przede wszystkim, w wyniku trwającej ponad wiek walki plebejuszy o większy dostęp do władzy i zlikwidowanie dysproporcji w rządzeniu państwem zostali oni dopuszczeni do urzędów patrycjuszowskich. W pierwszej kolejności do urzędu konsula, co było ich głównym postulatem, a później także do pozostałych, w tym do urzędu edyla kurulnego.

II. Powstanie urzędu edyla plebejskiego sięga wczesnej republiki i wiąże się z pierwszym poważnym kryzysem oraz, wspomnianą już, walką klasową między patrycjuszami a plebejuszami. Kiedy w roku 509 p.n.e. wygnano ostatniego króla, Tarkwiniusza Pysznego, rządy w państwie przejęli patrycjusze. Ewidentna supremacja polityczna tej grupy społecznej, a w szczególności nadużycia w interpretacji prawa zwyczajowego popełniane przez wywodzących się wyłącznie spośród patrycjuszów konsulów oraz nadmierne obciążenie długami plebejuszy i odmówienie im prawa do dzierżawy gruntów publicznych (*ager publicus*), spowodowały tychże do stworzenia własnej

* Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2010-2013 jako projekt badawczy.

¹ A. Guarino, *Storia del diritto romano*, Napoli 1981, s. 107, 206; J. Rougé, *Les institutions romaines. De la Rome royale à la Rome chrétienne*, Paris 1991, s. 28.

organizacji politycznej, całkowicie odrębnej i niedostępnej dla patrycjuszów. W roku 494 p.n.e. niezadowolenie plebejuszy osiągnęło apogeum, czemu dali wyraz opuszczając Rzym i udając się na oddaloną o około 5 km od Miasta Górę Świętą (*Mons Sacer*)². W wyniku tego wydarzenia, nazywanego później „pierwszą secesją na Górę Świętą” (*secessio in Montem Sacrum*), doszło do powstania najważniejszego urzędu plebejskiego – trybuna plebejskiego (*tribunus plebis*) oraz pomocniczego w stosunku do niego, urzędu edyla plebejskiego (*aediles plebei*)³. Taki obraz powstania *aedilitas* przedstawił Dionizjusz z Halikarnasu:

Dion Hal. 6,90,2-3:

ἐδεήθησαν ἔτι τῆς βουλῆς ἐπιτρέψαι σφίσιν ἄνδρας ἐκ τῶν δημοτικῶν δύο καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν ἀποδεικνύναι τοὺς ὑπηρετήσοντας τοῖς δημάρχους ὅσων ἂν δέωνται, καὶ δίκας αὖ ἐπιτρέψωσιν ἐκείνοι κρινούντας, ἱερῶν τε καὶ δημοσίων τόπων καὶ τῆς κατὰ τὴν ἀγορὰν εὐτελείας ἐπιμελησομένων. Λαβόντες δὲ καὶ τοῦτο τὸ συγχώρημα παρὰ τῆς βουλῆς ἀποδεικνύουσιν ἄνδρας οὓς ὑπηρετάς τῶν δημάρχων καὶ συνάρχοντας καὶ δικαστὰς ἐκάλουν. νῦν μέντοι κατὰ τὴν ἐπιχώριον γλῶτταν ἀφ' ἐνὸς ὧν πρᾶττουσιν ἔργων ἱερῶν τόπων ἐπιμελεῖται καλοῦνται καὶ τὴν ἐξουσίαν οὐκέθ' ὑπηρετικὴν ἐτέρων ἔχουσιν, ὥς πρότερον, ἐπιτέτραπται δ' αὐτοῖς πολλὰ καὶ μεγάλα καὶ, σχεδὸν εἰκόασί πως κατὰ τὰ πλεῖστα τοῖς παρ' Ἑλλήσιν ἀγορανόμοις.

Jak wynika z przekazu tego greckiego historyka, powstanie urzędu edyla plebejskiego było nierozdzielnie związane z powołaniem pierwszych trybunów plebejskich. Edylowie mieli bowiem pełnić rolę pomocników trybunów wykonujących wszystkie ich polecenia. Niemniej, podstawowym zadaniem związanym z tym urzędem, od którego, zdaniem Dionizjusza, pochodzi sama nazwa urzędu, był nadzór nad miejscami publicznymi; świątym i świeckimi. Jednak według Dionizjusza najwięcej podobieństw łączyło rzymskich edylów z greckimi *agoranomoi* (ἀγορανόμοις), tj. urzędnikami odpowiedzialnymi za targowiska miejskie⁴.

² Więcej na temat konfliktu patrycjuszowsko-plebejskiego zob. G. Nicosia, *Lineamenti di storia della costituzione e del diritto di Roma*, Catania 1977, s. 85-88; T.J. Cornell, *The Beginnings of Rome: Italy and Rome from the Bronze Age to the Punic Wars (c. 1000-264 BC)*, London 1995, s. 242-258.

³ W. Kunkel, R. Wittmann, *Staatsordnung und Staatspraxis der römischen Republik*, München 1995, s. 474; K. Sandberg, *Magistrates and Assemblies. A Study of Legislative Practice in Republican Rome*, Rome 2001, s. 132; A. Ziolkowski, *Historia Rzymu*, Poznań 2004, s. 97; J. Zabłocki, A. Tarwacka, *Publiczne prawo rzymskie*, Warszawa 2005, s. 59.

⁴ Zdaniem niektórych *agoranomus* posłużył jako model dla utworzenia urzędu rzymskiego edyla. Zob. D. Sabatucci, *L'edilità romana: magistratura e sacerdozio*, w: *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei, Memorie. Classe di Scienze morale, storiche e filologiche*, ser. VIII, VI, Roma 1954, s. 294; M. Kuryłowicz, 'Tresviri capitales' oraz edylowie rzymscy jako magistratury policyj-

Bardzo podobnie o pochodzeniu nazwy urzędu – *aedilis* – wypowiedzieli się m.in. Warron i Festus:

Varr., *Ling.* 5,81: *Aedilis qui aedes sacras et privatas procuraret.*

Fest., s.v. *aedilis*, p. 12 (L): *Aedilis initio dictus est magistratus, quia aedium non tantum sacrarum, sed etiam privatarum curam gerebat. Postea hoc nomen ed ad magistratus translatum est. Dictus est autem aedilis, quod facilis ad eum plebi aditus esset.*

Jak zgodnie stwierdzili, termin *aedilis* pochodzi od innego terminu, tj. *aedes*, oznaczającego budynek. W opinii Warrona i Festusa, tak samo jak Dionizjusza z Halikarnasu, budynki te mogły być zarówno święte jak i świeckie, w tym także prywatne.

Jakkolwiek większość tekstów źródłowych, a także współczesnych autorów, wiąże moment powstania urzędu edyla plebejskiego z pierwszą secesją, to jednak nie można całkowicie wykluczyć, że tacy urzędnicy działali na dłużej przed tym wydarzeniem⁵. Najprawdopodobniej ich zadania koncentrowały się wówczas głównie na strzeżeniu świątyni Cerery na Awentynie, miejsca urzędowania edylów⁶. W niedługim czasie stała się ona centrum życia tak religijnego, jak i społecznego plebejuszy. Z nią też nierozłącznie związana jest historia urzędu edyla plebejskiego.

III. Jeśli chodzi o zasady sprawowania urzędu oraz treść kompetencji edylów plebejskich z czasów przed „pierwszą secesją”, to niestety współcześnie wiedza na ten temat jest jedynie szczątkowa⁷. Wiadomości w tym zakresie nie pomagają uzupełnić również teksty źródłowe, gdyż w większości odnoszą się one do urzędu edyla plebejskiego z okresu po „pierwszej secesji”. Tak jest

ne, „Annales UMCS”, Sec. G Ius, 1993, t. 40, s. 81; idem, *Zur Tätigkeit der römischen Ädilen*, Teil III, OIR 2004, t. 9, s. 92.

⁵ J. Le Lydien, *Des magistratures de l'état romain*, t. I, 1ère partie. *Introduction générale*, Paris 2006, s. CDL.

⁶ G. Nicosia, op. cit., s. 83; A. Burdese, *Manuale di diritto pubblico romano*, Torino 1987, s. 34; A. Tarwacka, *O początkach prawa i wszystkich urzędów oraz o następstwie prawników. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2003, t. 3.1, s. 231.

⁷ W literaturze istnieją domniemania na temat charakteru i zasad piastowania urzędu edyla plebejskiego z okresu przed *secessio in Montem Sacrum*. Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, II.1, Leipzig 1887, reprint Cambridge 2010, s. 446, 448; D. Sabatucci, op. cit., s. 261 wysuwa teorię, zgodnie z którą przed rokiem 494 p.n.e. edylowie plebejscy musieli być kapłanami, co zdaniem tego autora, wynikało z dwóch przyczyn. Po pierwsze, ściśle wiązało się z zadaniami przypisanymi do tego urzędu. Po drugie, początkowo plebejusze stanowili wspólnotę o charakterze religijnym. Podobnie na ten temat zob. A. Burdese, op. cit., s. 34; C. Richard, *Edilite plebeienne et edilite curule; a propos de Denys d'Halicarnasse*, *Antiquites Romaines VI.95.4*, „Athenaeum” 1977, t. 55, s. 429, który doszukuje się działalności edylów plebejskich jeszcze w czasach prymitywnej organizacji plebejskiej na Awentynie.

m.in. w przypadku poniższego tekstu pochodzącego z jedynej księgi *enchiridionu* Pomponiusa:

D. 1,2,2,21 (Pomp. l.S. *enchir.*): *Itemque ut essent qui aedibus praeessent, in quibus omnia scita sua plebs deferebat, duos ex plebe constituerunt, qui etiam aediles appellati sunt.*

Jak wynika ze słów tego jurysty, rolą edylów plebejskich było zarządzanie świątynią, w której plebs deponował wszystkie swoje uchwały (*plebei scita*, później nazywane *plebiscita*)⁸. Tymczasem wiadomo, że to zadanie mogło zostać przyznane edylom dopiero po 471 r. p.n.e. Dopiero w tym bowiem roku po raz pierwszy odbyło się, zwołane przez trybuna plebejskiego, zgromadzenie plebsu (*concilium plebis*)⁹. Wybierano na nich urzędników plebejskich (trybunów, edylów) oraz uchwalano plebiscyty¹⁰. A zatem po 471 r. p.n.e. obowiązki edylów poszerzyły się o strzeżenie mieszczącej się w świątyni Cerery kasy plebejskiej oraz archiwum, w którym deponowano akty prawne plebejuszy, a także uchwały senatu¹¹.

Z większą pewnością można mówić o zasadach piastowania urzędu edyla plebejskiego po roku 494 p.n.e., a więc po powołaniu pierwszych trybunów plebejskich. Początkowo to oni mianowali edylów na roczną kadencję¹². Edylowie pełnili rolę pomocników trybunów. Mimo to nie byli oni podporządkowani trybunom, ale swoje zadania wykonywali na mocy własnej władzy, nie zaś delegowanej przez innego urzędnika¹³. W późniejszym okresie sposób

⁸ G. 1,3: *Plebiscitum est quod plebs iubet atque constituit.*

⁹ Więcej na temat zgromadzeń plebejskich zob. K. Sandberg, op. cit., s. 105-110.

¹⁰ F. Serrao, *Classi partiti e legge nella repubblica romana*, Pisa 1974, przedruk 1977, s. 62; J. Zabłocki, A. Tarwacka, op. cit., s. 58-59; A. Dębiński, J. Misztal-Konecka, M. Wójcik, *Prawo rzymskie publiczne*, Warszawa 2010, s. 14. Inny pogląd na ten temat wyraża F. Cassola, *Lo scontro fra patrizi e plebei e la formazione della «nobilitas»*, w: *Storia di Roma*, red. A. Giardina, A. Schiavone, Torino 1999, s. 145-146, który sądzi, że już z końcem 494 r. p.n.e. plebejusze zbierali się na własnych zgromadzeniach, na których uchwalali *plebiscita*.

¹¹ Liv. 50,55,13: *institutum etiam isdem consulibus, ut senatus consulta in aedem Cereris ad aediles plebis deferrentur, quae antea arbitrio consulum supprimebantur vitiabanturque*. Zob. także C. Gioffredi, *Il fondamento della „tribunicia potestas” e i procedimenti normative dell’ordine plebeo („sacrosanctum-lex sacrata-sacramentum”)*, SDHI 1945, t. 9, s. 43.

¹² W.W. Ramsay, *A Manual of Roman Antiquities*, London 1863, s. 156; U. Coli, s.v. *aediles*, NNDI 1957, t. 1, s. 337; T.J. Cornell, op. cit., s. 263.

¹³ Dion Hal. 6,90,3; J.-B., Mispoulet, *Les institutions politiques des Romains ou Exposé historiques des règles de la constitution et de l’administration romains depuis la fondation de Rome jusqu’au règne de Justinien*, Paris 1882, s. 118; J.C. Richard, *Edilite plebeienne...*, s. 577, 579; B. Santalucia, *Studi di diritto penale romano*, Roma 1994, s. 67, 68, który uważa że początkowo edylowie plebejscy nie byli tak jak trybuni *sacrosancti*. Nietykalność uzyskali dopiero po uchwaleniu *lex Valeria Horatia* w 449 r. p.n.e. Ponadto nietykalność edylów plebejskich wynikała z pełnionej przez nich funkcji strażników świątyni Cerery, tym bardziej że przysługiwało w niej prawo azylu. Zdaniem W. Kunkel, R. Wittmann, op. cit., s. 475, to właśnie prawo azylu na terenie świą-

kreowania jednych i drugich urzędników ujednolicił się. Edylowie przestali być mianowani przez trybunów, a zaczęto ich wybierać na zgromadzeniu plebejskim. Prawdopodobnie trybuni i edylowie w tym samym czasie obejmowali także swoje urzędy¹⁴.

Od samego początku edylów plebejskich było dwóch i liczba ta nigdy nie uległa zmianie¹⁵. Tak samo nie zmienił się plebejski charakter urzędu. W przeciwieństwie do urzędu edyla kurulnego, który choć powstał jako urząd czysto patrycjuszowski, to jednak w niedługim czasie udostępniono go plebejuszom. Do sprawowania urzędu edyla plebejskiego nigdy natomiast nie zostali dopuszczeni patrycjusze.

IV. Jak już wyżej powiedziano, przed 494 r. p.n.e. do edylów plebejskich należało przede wszystkim zarządzanie i opieka nad świątynią Cerery¹⁶. Oznacza to, że ich kompetencje ściśle wiązały się z celem, dla którego powołano ten urząd. Dodatkowo urzędnicy ci pełnili rolę arbitrów i sędziów, co wynikało z faktu, iż na terenie świątyni Cerery obowiązywało prawo azylu. W prawie archaicznym do miejsc korzystających z atrybutu świętości należały te, w których sprawowano kult, a więc świątynie. Uważano, że na ich obszarze obowiązywała „ochrona sakralna” czy to ludzi czy rzeczy, wynikająca z powszechnie uznawanej i nienaruszalnej zasady świętości danego miejsca wyrażanej słowami – *pax in templo*¹⁷. Świątynia Cerery była miejscem schronienia dla zbiegłych niewolników oraz dłużników ściganych przez wierzycieli. W tych sprawach edylowie plebejscy występowali w charakterze pośredników czy arbitrów¹⁸.

Poza tym edylowie byli odpowiedzialni za porządek i bezpieczeństwo w mieście oraz za aprowizację. Pełnili w związku z tym rolę policji w obrębie dzielnic plebejskich, na targowiskach, a także dbali o obyczajność¹⁹. Tym zadaniom towarzyszyło przyznane im, prawdopodobnie na mocy *lex Aternia Tarpeia* z 454 r. p.n.e., prawo do nakładania kar pieniężnych. Początkowo procesy prowadzące do wymierzenia kary pieniężnej były prowadzone *apud plebem* przez trybunów, a dopiero na ich polecenie przez edylów plebejskich. Najprawdopodobniej z czasem zaczęło to należeć do stałych kompetencji

tyni Cerery było głównym przyczynkiem do przyznania edylom plebejskim *sacrosanctitas*, w tym aspekcie zrównując ich z trybunami plebejskimi.

¹⁴ J.-B., Mispoulet, op. cit., s. 118, 120; F. De Martino, *Storia della costituzione romana*, II, Napoli 1973, s. 237.

¹⁵ A. Ziółkowski, op. cit., s. 373.

¹⁶ W. Kunkel, R. Wittmann, op. cit., s. 475; J. Zabłocki, A. Tarwacka, op. cit., s. 59.

¹⁷ W. Mossakowski, *Azyl w późnym cesarstwie rzymskim* (*‘confugium ad statuas, confugium ad ecclesias’*), Toruń 2000, s. 24, 25.

¹⁸ W. Kunkel, R. Wittmann, op. cit., s. 475.

¹⁹ F. De Martino, *Storia della costituzione romana*, I, Napoli 1972, s. 370-371.

edyłów²⁰. Ich funkcje obejmowały również organizację uroczystości (*ludi*) ku czci bogów. Być może to zadanie zostało przydzielone edydom właśnie ze względu na przypisany im wcześniej obowiązek strzeżenia świątyń.

Powołanie pierwszych trybunów plebejskich w dużym stopniu wpłynęło na zmianę charakteru urzędu edylów, a w konsekwencji również i ich kompetencji. Jako pomocnicy trybunów zostali m.in. upoważnieni do prowadzenia dochodzeń sądowych w sprawach dotyczących plebejuszy, ścigania i więzienia osób skazanych przez trybunów oraz ściągania grzywien, a nawet wykonywania wyroków śmierci wydanych przez zgromadzenie na wniosek trybunów²¹.

Zakres obowiązków edylów plebejskich uległ kolejnemu poszerzeniu po roku 367 p.n.e., w którym doszło do utworzenia urzędu edyla kurulnego. Edylowie plebejscy i kurulni stanowili od tej pory wyjątkową magistraturę, którą dzieliła przyczyna powstania i korzenie, zaś łączyły kompetencje.

V. Urząd edyla kurulnego powstał w roku 367 p.n.e. na mocy *lex Furia de aedilibus curulibus*²². Powstanie tego urzędu ściśle wiąże się z panującym w IV w. p.n.e. w Rzymie kryzysem społeczno-politycznym. Począwszy od najazdu Galów na Rzym w roku 390 p.n.e. miasto było trawione nieustającą walką między patrycjuszami i plebejuszami. Liwiusz, w jednym z fragmentów *Ab urbe condita*, tak opisuje przyczyny ich sporu:

Liv. 6,34: *itaque cum iam ex re nihil dari posset, fama et corpore iudicati atque addicti creditoribus satisfaciebant poenaeque in uicem fidei cesserat. adeo ergo obnoxios summiserant animos non infimi solum sed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patricos petendum, quod tanta ui ut liceret tetenderant, sed ne ad plebeios quidem magistratus capessendos petendoque ulli uiro acri experientique animus esset, possessionemque honoris usurpanti modo a plebe per paucos annos reciperasse in perpetuum patres uiderentur.*

Z relacji tego historyka wynika, że zadłużenie ludu oraz, co jeszcze bardziej zaogniało sytuację, brak możliwości spłacenia go, a także głoszony od dawna postulat dopuszczenia plebejuszy do konsulatu spowodowały, iż Rzym stanął u progu wojny domowej. Ostateczne porozumienie, zawarte w formie *leges Liciniae Sextiae*, udało się osiągnąć dopiero w 367 r. p.n.e. za piątej dyktatury Marka Furiusza Kamillusa:

Liv. 6,42: *cum tandem per dictatorem condicionibus sedatae discordiae sunt concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeio, a plebe nobilitati de pra-*

²⁰ L. Garofalo, *Il processo edilizio*, Padova 1989, s. 63, 86, 98. O przypadkach represji karnej z inicjatywy edylów plebejskich zob. Liv. 7,28,9; 10,13,14; 10,23,13; 33,42,10; 38,35,6.

²¹ A. Dębiński, J. Misztal-Konecka, M. Wójcik, op. cit., s. 26.

²² G. Rotondi, *Leges publicae populi Romani*, Milano 1922, s. 78, 220; J. Zabłocki, A. Tarwacka, op. cit., s. 54.

etore uno qui ius in urbe diceret ex patribus creando. ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, cum dignam eam rem senatus censeret esse meritoque id, si quando unquam alias, deum immortalium [causa libenter facturos] fore ut ludi maximi fierent et dies unus ad triduum adiceretur, recusantibus id munus aedilibus plebis, conclamatum a patriciis est iuuenibus se id honoris deum immortalium causa libenter facturos [ut aediles fierent]. quibus cum ab uniuersis gratiae actae essent, factum senatus consultum, ut, duumuiros aediles ex patribus dictator populum rogaret, patres auctores omnibus eius anni comitiis fierent.

Jak informuje Liwiusz, kompromis patrycjuszy z plebejuszami dotyczył, w pierwszej kolejności, dopuszczenia plebejuszy do konsulatu. Od tej pory jeden z konsulów miał pochodzić z klasy patrycjuszowskiej, a drugi z plebejskiej. Po drugie, *leges Liciniae Sextiae* przewidywały utworzenie, zarezerwowanego dla patrycjuszy, urzędu pretora, do którego wyłącznej kompetencji miało należeć sprawowanie jurysdykcji (*uno qui ius in urbe diceret*). Opierając się na relacji Liwiusza, nie można natomiast jednoznacznie stwierdzić, czy powołanie urzędu edyla kurulnego było kolejnym postanowieniem tychże *leges*. Jak bowiem wynika z jego przekazu, ustawy milczą na ten temat. Sam Liwiusz widział, co prawda, związek między *leges Liciniae Sextiae* a powstaniem *aedilitas*, jednak utworzenie tego urzędu traktował raczej jako skutek ich uchwalenia²³. Treść zacytowanego wcześniej fragmentu z dzieła Liwiusza (Liv. 6,42) sugeruje wręcz kuriozalną przyczynę powołania pierwszych edylów kurulnych, którą można by nazwać „potrzebą chwili”. Skoro bowiem po długotrwałych sporach stany wreszcie pogodziły się, senat uznał, iż zaistniała potrzeba zorganizowania wielkich igrzysk ku czci bogów nieśmiertelnych. Ponieważ jednak edylowie plebejscy nie chcieli wziąć na siebie tego ciężaru, inicjatywę przejęła młodzież patrycjuszowska. Dopiero wówczas senat powziął uchwałę, że dyktator ma przedstawiać (*rogare*) narodowi do wyboru spośród patrycjuszy dwóch *duumviri aediles* (nazywanych później edylami kurulnymi)²⁴. Nie można jednak tej, zasugerowanej przez Liwiusza, przyczyny utworzenia urzędu edyla kurulnego bezkrytycznie uznać za jedyną i prawdziwą. Choć zapewne w jakimś stopniu ta okoliczność miała wpływ na powstanie *aedilitas curulis*, to jednak głównym celem było raczej stworzenie przeciwwagi dla istniejącego już od 127 lat urzędu edyla plebejskiego.

²³ Ten pogląd na powstanie urzędu edyla kurulnego spotyka się we współczesnej literaturze raczej rzadko. Zob. Th. Mommsen, *RSR*, II.1, s. 450, przyp. 1; A. Guarino, op. cit., s. 211, według którego to tradycja nakazuje uważać, iż *aedilitas* powstała na podstawie *leges Liciniae Sextiae*. Autor sądzi natomiast, iż w rzeczywistości urząd ten powstał kilkadziesiąt lat później. Zob. także W. Eder, s.v. *aediles*, w: H. Cancik, H. Schneider (red.), *Brill's Encyclopedia of the Ancient World. New Pauly*, 1, Leiden–Boston 2008, kol. 168.

²⁴ K. Sandberg, op. cit., s. 58.

D. 1,2,2,26 (Pomp. *l.S. enchir.*): *Deinde cum placuisset creari etiam ex plebe consules, coeperunt ex utroque corpore constitui. tunc, ut aliquo pluris patres²⁵ haberent, placuit duos ex numero patrum constitui: ita facti sunt aediles curules.*

W oparciu o przekaz Pomponiusa, powołanie urzędu edyla kurulnego można określić jako dążenie do zapewnienia równowagi politycznej między patrycjuszami i plebejuszami, tym bardziej że ci drudzy, również dzięki postanowieniom *leges Liciniae Sextiae*, zyskiwali coraz większe znaczenie i władzę w państwie, w tym także na skutek dopuszczenia ich do urzędu konsula. Słowa Pomponiusa pozwalają wnioskować, iż powstanie *aedilitas curulis* być może było, przynajmniej częściowo, próbą zabezpieczenia się przez tę klasę społeczną przed utratą czołowej pozycji w państwie.

Począwszy od roku 367 p.n.e. edylowie kurulni mieli wraz z edylami plebejskimi tworzyć jednolitą magistraturę; mieli działać wspólnie i pełnić niemal identyczne funkcje²⁶. Nowo powołanych edylów nazywano „kurulnymi” zapewne właśnie po to, by odróżnić ich od ich plebejskich kolegów²⁷.

Edylów kurulnych i plebejskich łączyły trzy cechy, które wpływały również na zakres i rodzaj ich kompetencji. Po pierwsze, byli to magistraci typowo miejscy. Taki charakter urzędów wpływał na kategorie przypisanych do nich zadań, a także zawężał (pod względem terytorialnym) granice kompetencji urzędników do miast i terenów podmiejskich (nie dalej niż do pierwszego kamienia milowego). Druga istotna cecha to taka, że edylowie kurulni należeli do grona urzędników niższych (*magistrati minori*), co oznacza, iż byli wyposażeni jedynie w *potestas*, czyli w zwykłą władzę, jaką mieli wszyscy

²⁵ Wątpliwości może budzić użyty przez Pomponiusa termin *patres*; trudno stwierdzić, czy oznacza ona patrycjuszy czy senatorów. Biorąc pod uwagę okres historyczny, na który przypadło powstanie urzędu edyla kurulnego, można uznać, że we fragmencie D. 1,2,2,26 termin ten ma oznaczać patrycjuszy; jest synonimem terminu *patricii*. Jak bowiem tłumaczy A. Berger, s.v. *patres*, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1952, reprint 1980; 1991, s. 620, krewni *patres* i ich zstępni utworzyli klasę patrycjuszy. Podobnie uważa P. Bonfante, *Storia del diritto romano*, I, Milano 1959, s. 106. Jeszcze dokładniej wyjaśnia to F. De Martino, op. cit., I, s. 264, 265, który twierdzi, iż we wczesnej republice plebejusze nie mogli być członkami senatu, co wynikało stąd, że nie przysługiwało im prawo piastowania urzędów miejskich. Nie mogli też przynależać do zgromadzenia *patres*, co wynikało z samej jego natury. Prawo do zasiadania w senacie należało początkowo wyłącznie do *patres*. Dopiero dopuszczenie plebejuszy do urzędów do tej pory zarezerwowanych dla patrycjuszy (m.in. konsula czy edyla kurulnego) dało im możliwość ingressu do senatu. Pod tym względem sytuację plebejuszy znacznie poprawiła uchwalona w 312 r. p.n.e. *lex Ovinia*. Mianowicie, na jej mocy w skład senatu mogli wchodzić nie tylko byli urzędnicy kurulni, ale również nie kurulni (jakkolwiek w rzeczywistości zdarzało się to rzadko), co szczególnie plebejuszom dało szansę ubiegania się o miejsce w nim. Wybory do senatu były bowiem przeprowadzane *ex omni ordine*. Zob. także F. De Martino, op. cit., I, s. 395; idem, op. cit., II, s. 189.

²⁶ A.H.J. Greenidge, *The Legal Procedure of Cicero's Time*, Oxford 2004, s. 31, który pisze, że zaraz po wykreowaniu edylów kurulnych, zaczęli oni, wraz z ich plebejskimi kolegami, tworzyć „rodzaj pojedynczej magistratury”.

²⁷ C. Williamson, *The Laws of the Roman People. Public Law in the Expansion and Decline of the Roman Republic*, Michigan 2008, s. 103.

urzędnicy²⁸. Po trzecie, edylowie, tak kurulni jak i plebejscy, jako typowa magistratura republikańska, sprawowali urząd kolegialnie (*collegialitas*)²⁹. Powstaje w związku z tym pytanie: czy, a jeśli tak, to w jaki sposób, zakres ich władzy i obowiązków został między nich podzielony? Częściowej odpowiedzi udziela poniższy fragment uchwalonej u schyłku republiki³⁰ dla miasta Herakleja ustawy, *Tabula Heracleensis* (*lex Iulia municipalis*):

*Tab. Her. 2.24-28: Aed(iles) cur(ules) aed(iles) pl(ebei), quei nunc sunt, queiquomque post h. l. r(ogatam) factei createi erunt eumve mag(istratum) inierint, iei in diebus V proxumeis, | quibus eo mag(istratum) inierint, inter se paranto aut sortiunto, qua in partei urbis quisque | eorum vias publicas in urbem Romam, propiusve u(rbem) Ro(mam) p(assus) M, reficiundas sternendas curet, eiusque rei procuracionem | habeat. Quae pars quoique aed(ilei) ita h. l. obvenerit, eius aed(ilis) in eis loceis quae in ea partei erunt, viarum reficien|darum tuemdarum procuratio esto, uti h. l. oportebit*³¹. |

Jak wynika z przytoczonego fragmentu ustawy, edylowie, tak kurulni jak i plebejscy, pełnili obowiązki związane z *cura urbis* zgodnie z zasadą terytorialności. Tekst *lex Iulia municipalis* informuje bowiem, że każdy z nowo wybranych edylów otrzymywał, czy to na zasadzie wyboru czy poprzez losowanie, określoną część miasta³² i sprawował pieczę nad stanem znajdujących się w niej miejsc publicznych.

²⁸ Więcej na temat *potestas* w prawie publicznym zob. J. Gaudemet, *Précis des institutions de l'antiquité*, Paris 1970, s. 149. Zob. także A. Burdese, op. cit., s. 55; A. Jurewicz, B. Sitek, w: B. Sitek, P. Krajewski (red.), *Rzymskie prawo publiczne*, Olsztyn 2006, s. 32; A. Dębiński, J. Misztal-Konecka, M. Wójcik, op. cit., s. 22.

²⁹ U. Coli, s.v. *aediles*, NNDI 1957, t. 1, s. 338, który podkreśla, że pomimo zbieżnych kompetencji, edylowie plebejscy i kurulni nie tworzyli wspólnie kolegium. Wynikało to z różnicy rangi i władzy, a także z odmiennych przyczyn powstania urzędu. Tak samo uważa J.-B., Mispoulet, op. cit., s. 119, który podkreśla, że choć z upływem czasu różnice, jakie początkowo dzieliły edylów kurulnych i plebejskich, zmniejszały się, to jednak na zawsze pozostali oni odrębną magistraturą.

³⁰ W literaturze nie ma zgodności co do dokładnej daty uchwalenia *lex Iulia municipalis*. Wg H. Legras, *La Table latin d'Héracleée. (La prétendue 'lex Iulia municipalis')*, Paris 1907, s. 4 i n., ogłoszono ją za dyktatury Sulli, tj. w roku 89 p.n.e. z kolei S. Riccobono, *Fontes iuris Romani anteiustyniani, Pars Prima, Leges*, Florentinae 1941, s. 140-141, za datę wydania ustawy uważa rok 45 p.n.e. Autor uzasadnia to faktem ogłoszenia przez Juliusza Cezara uregulowań dotyczących municypiów. Jeszcze inny moment wydania ustawy podaje J. Carcopino, *La vie quotidienne à Rome à l'apogée de l'Empire*, Paris 1939, przekład polski: M. Pąkińska, *Życie codzienne w Rzymie w okresie rozkwitu cesarstwa*, Warszawa 1966, s. 54-55, który przyjmuje, że autorem *lex Iulia municipalis* był z pewnością Juliusz Cezar. Podobnego zdania są M.H. Crawford, C. Nicolet, *Roman Statutes*, M.H. Crawford (red.), I, London 1996, s. 360 i n.; B. Sitek, '*Tabula Heracleensis*' ('*Lex Iulia municipalis*'). *Tekst. Thumaczenie. Komentarz*, Olsztyn 2006, s. 15.

³¹ FIRA, I, Florentiae 1941, s. 143.

³² Ustawa nie określa dokładnie, o jaką część miasta chodzi. Można zatem przypuszczać, że każdy z edylów otrzymywał mniej więcej podobną liczbę dzielnic, zapewne również w zależności od ich rozmiaru bądź zaludnienia. Najgęstsze zaludnienie występowało w dzielnicach plebejskich, czyli w Suburze, między Wiminalem i wzgórzem Oppius oraz na Awentynie. Natomiast najrzadszym zaludnieniem charakteryzowały się dzielnice, które upodobali sobie patrycjusze. Zob. P. Gri-

Choć ustawodawca mówi o zasadzie terytorialności w odniesieniu do ochrony dróg i pozostałych miejsc publicznych, a inne źródła w ogóle milczą na ten temat, można domniemywać, że obowiązywała ona nie tylko na tym polu działalności edylów, ale obejmowała całokształt kompetencji mieszczących się w ramach *cura urbis*. Znaczyłoby to, że każdy z czterech edylów realizował wynikające z piastowanego urzędu kompetencje wyłącznie w ramach danej części terytorium miasta.

VI. Edylowie kurulni byli urzędnikami niższymi, zwyczajnymi i kurulnymi. Jako urzędnicy niżsi nie posiadali *imperium*, a jedynie *potestas*³³.

Urząd edyla kurulnego był pierwotnie czysto patrycjuszowski (*magistratus patricii*). Sprawowało go dwóch urzędników wybieranych na *comitia centuriata*³⁴. Dość szybko jednak, bo między rokiem 365 a 363 p.n.e.³⁵, urząd ten udostępniono plebejuszom. Odtąd na edylów kurulnych wybierano co drugi rok, raz plebejuszy, a raz patrycjuszy³⁶. Praktyka ta przetrwała zapewne aż do II w. p.n.e. Początkowo plebejusze dokonywali wyboru swoich kandydatów na *concilia plebis*. Z czasem edylów kurulnych zaczęto wybierać na *comitia tributa*, na których zbierali się razem patrycjusze i plebejusze³⁷. W konsekwencji spowodowało to, że obaj koledzy na urzędzie mogli pochodzić z tej samej klasy społecznej.

Edylowie kurulni najprawdopodobniej obejmowali urząd w tym samym terminie co konsulowie i pretorzy. Od roku 154 p.n.e. był to pierwszy dzień stycznia każdego roku³⁸.

mal, «*Que sais-je?*» *Le point des connaissances actuelles*, Paris 1961, przekład polski: J. Pański, *Miasta rzymskie*, Warszawa 1970, s. 42.

³³ F. Wieacker, *Römische Rechtsgeschichte. Erster Abschnitt Einleitung, Quellenkunde Frühzeit*, München 1988, s. 478; G. Poma, *Le istituzioni politiche del mondo romano*, Bologna 2009, s. 82.

³⁴ Aul. Gell. 13,15.

³⁵ Data dopuszczenia plebejuszy do urzędu edyla kurulnego nie jest precyzyjna. P. Bonfante, op. cit., I, Milano 1959, s. 138 za właściwy uważa rok 365 p.n.e. Z kolei wg Th. Mommsen, *RSR*, II.1, s. 452 nastąpiło to w 363 r. p.n.e. Jeszcze innego zdania są L. Homo, *Les institutions politiques romaines. De la Cité à l'État*, Paris 1970, s. 69 i M. Crawford, *The Roman Republic*², London 1992, s. 210, którzy podają rok 364 p.n.e.

³⁶ Liv. 7,1,6: *uerecundia inde imposita est senatui ex patribus iubendi aediles curules creari. Primo ut alternis annis ex plebe fierent conuenerat: postea promiscuum fuit*. Zob. także W.W. Ramsay, op. cit., s. 156; P. Bonfante, op. cit., s. 138; G. Garofalo, op. cit., s. 136, który uważa, iż tę praktykę rozpoczęto w 304 r. p.n.e. Zob. także J. Le Lydien, op. cit., s. CDLIV; G. Poma, op. cit., s. 92.

³⁷ Aul. Gell. 13,15: *Minoribus creatis magistratibus tributis comitiis magistratus, sed iustus curiata datur lege; maiores centuriatis comitiis fiunt*. Zob. także Liv. 25,2; F. De Martino, op. cit., II, s. 236; L. Homo, op. cit., s. 71; R. Develin, *Comitia tributa again*, Athenaeum 1977, t. 55, s. 425; F. Cuena, *La primera magistratura republicana*, BIDR 1985, t. 24, s. 343; R. Steward, *Public Office in Early Rome. Ritual Procedure & Political Practice*, Michigan 1998, s. 100; K. Sandberg, op. cit., s. 110; G. Mousourakis, *The Historical and Institutional Context of Roman Law*, Hampshire 2003, s. 93, który przypuszcza, że początkowo wybór edylów kurulnych dokonywał się na *comitia centuriata*. Zob. także J. Roberts, s.v. *comitium*, *The Oxford Dictionary of the Classical World*, Oxford 2005, s. 174.

³⁸ Cic., *In Verr.* 1,12; W.W. Ramsay, op. cit., s. 157.

Dokładnym uregulowaniem zasad powoływania na poszczególne urzędy oraz ich sprawowania zajęła się *lex Villia annalis*³⁹ z 180 r. p.n.e. Przewidywała ona sztywną kolejność zajmowania urzędów (*cursus honorum*): kwestor, następnie edyl kurulny, pretor i konsul. Trzy spośród tych urzędów (kwestor, pretor i konsul) były stałe w tym sensie, że nie można było ich pominąć. *Aedilitas curulis* nie była obligatoryjna, tzn. że do tego, by kandydować na urząd pretora, niekoniecznie wcześniej trzeba było być edylem. W zamian można było bowiem piastować urząd trybuna plebejskiego, co tak samo pozwalało starać się o preturę⁴⁰. *Lex Villia annalis* wprowadzała także określone progi wiekowe dla kandydatów na poszczególne stanowiska. Osoba rozpoczynająca karierę urzędniczą, a więc starająca się o kwesturę, musiała mieć ukończone 27 lat⁴¹. Biorąc pod uwagę dwuletni okres przerwy przed sprawowaniem kolejnego urzędu, kandydat na edyla kurulnego nie mógł mieć mniej niż 30 lat⁴².

Choć edylowie kurulni należeli do magistratury niższej (*magistratus minores*), to jednak korzystali z najstarszych, wywodzących się jeszcze z tradycji etruskiej, insygniów władzy:

Macr., *Sat.* 1, 6: *Tullus Hostilius, rex Romanorum tertius, debellatis Etruscis sellam curulem lictoresque et togam pictam atque praetextam, quae insignia magistratuum Etruscorum erant, primus ut Romae haberentur instituit.*

Etruskowie znali trzy insygnia władzy urzędniczej. Należały do nich: krzesło kurulne (*sella curulis*), na którym edylowie mogli zasiadać z racji sprawowanej przez nich jurysdykcji⁴³, toga bramowana (*toga praetexta*)⁴⁴ i liktorzy. Edylom nie przysługiwali jedynie liktorzy.

VII. Edylowie w pryncypacie. Edylowie byli jednym z nielicznych urzędów, który nie tylko nie uległ likwidacji z nastaniem pryncypatu, ale istniał nadal aż do rządów Aleksandra Sewera. Nie zmieniła się także liczba edylów;

³⁹ G. Rotondi, op. cit., s. 278.

⁴⁰ Th. Mommsen, *RSR*, I, s. 451; L. Pol Homo, *Roman Political Institutions: from City to State*, London 1962, s. 70.

⁴¹ Liv. 40, 44,1; Cic., *in Verr.* 1, 11; F. De Martino, op. cit., II, s. 414.

⁴² A. Dębiński, J. Misztal-Konecka, M. Wójcik, op. cit., s. 37.

⁴³ Aul. Gell. 7,9; Th. Mommsen, *RSR*, II.1, s. 319; K. Loewenstein, *The Governance of Rome*, Springer 1973, s. 62, który utrzymuje, że wyłącznie dwaj z czterech edylów kurulnych mieli prawo zasiadać na krześle kurulnym. Należeli do nich ci, którzy wywodzili się z patrycjuszów. Zdaniem autora było tak dlatego, iż wyłącznie edylowie z klasy patrycjuszowskiej mogli sprawować jurysdykcję. Zob. także W. Kunkel, *Römische Rechtsgeschichte. Eine Einführung*, Köln-Wien 1972, przekład: *Linee di storia giuridica romana*, Napoli 2006, s. 26; W. Kunkel, R. Wittmann, op. cit., s. 478.

⁴⁴ Liv. 1,8: *ab Etruscis (...), unde sella curulis, unde toga praetexta sumpta est*. Zob. także Plin. *H.N.* 48,74: *praetextae apud Etruscos originem invenere*.

nadal było dwóch kurulnych i dwóch plebejskich⁴⁵. Modyfikacjom ulegał natomiast obszar ich władzy i zakres wykonywanych zadań. Zmiany zapoczątkował już August, który stopniowo odbierał edylom ich obowiązki i przekazywał je tworzonemu przez siebie urzędnikom: prefektom i kuratorom. Skutkiem tego, pod koniec pryncypatu rola tych urzędników była już znikoma, zaś po reformie administracyjnej Dioklecjana urząd edyla został zniesiony⁴⁶.

VIII. *Aedilitas* jest urzędem niezwykle charakterystycznym dla okresu republiki. Dotyczy to zarówno momentu jego powstania, jak i roli w państwie. Edylowie plebejscy i kurulni stanowili magistraturę typowo miejską. I choć ich kompetencje pod względem terytorialnym ograniczały się jedynie do miast i terenów podmiejskich, a władzą, jaką dysponowali była *potestas*, niemniej ich udział w nadawaniu kształtu administracji publicznej był bardzo wyraźny. Niewątpliwie wpłynęły na to szerokie i niezwykle różnorodne kompetencje. Jednak edylowie wyróżniali się spośród pozostałych urzędów republikańskich nie tylko kompetencjami. Wyjątkowy jest już sam moment i okoliczności towarzyszące powstaniu urzędu edyla, najpierw plebejskiego, a później kurulnego. Charakterystyczne jest również to, że wszyscy edylowie, a więc i *magistrati patricii* i *plebei*, pełnili równocześnie te same obowiązki; tej samej treści i w tym samym zakresie. Zaledwie w kilku przypadkach kompetencje edylów kurulnych różniły się od tych, które przyznano ich plebejskim kolegom. Dotyczy to m.in. prawa do wydawania edyktów (*ius edicendi*) czy sprawowania jurysdykcji na targowiskach miejskich; uprawnień, którymi cieszyli się tylko edylowie kurulni. Gdy po upadku republiki doszło do osłabienia roli urzędników tego okresu, w równej mierze dotknęło to edylów kurulnych, jak i plebejskich. Zmiana ustroju przyniosła bowiem zdecydowane ograniczenie ich prerogatyw, a część kompetencji była im po prostu stopniowo odbierana. Spowodowało to, iż z czasem edylowie stali się nic nieznaczącymi figurantami, aż w końcu urząd ten zanikł całkowicie.

⁴⁵ J.-B., Mispoulet, op. cit., s. 253; W.W. Ramsay, op. cit., s. 159-160; Th. Mommsen, *RSR*, I, s. 459-460; F. De Martino, op. cit., II, s. 236.

⁴⁶ F. De Martino, *Storia della costituzione romana*, IV, Napoli 1975, s. 631; M. Kuryłowicz, *Loca aedilem metuentia* (*Sen. de vita beata* 7.1.3). *Z działalności edylów rzymskich na rzecz ochrony porządku i moralności publicznej*, „Annales UMCS”, Sec. G Jus, 1385-1986, t. 32-33, s. 133; C. Varela Gil, *Los administradores de Roma (desde el origen de la ciudad hasta Justiniano)*, RGDR 2006, t. 7, s. 26.